

I. DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA MUĞLA'DAKİ EKONOMİK KALKINMA FAALİYETLERİ

Mehmet TEMEL*

ÖZET

I. Dünya Savaşı'na İttifak devletlerinin yanında girme kararı alan Osmanlı Hükümeti, savaş yıllarında tarım ve sanayi sektöründe görülebilecek üretim kaybını önlemek amacıyla Almanya'nın da desteğiyle ülkenin birçok yerinde olduğu gibi Muğla'da da ekonomik kalkınma ve teşvik programları uygulamıştır.

Bu programlar dâhilinde bölgede yol yapım ve onarım çalışmaları yapılmış, yerli yatırımcılara ticari ve zirai teşvikler uygulanmış ve modern tarım aletlerinin kullanımının yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır. Hububat tohumu ve hayvan ıslah çalışmalarının yanı sıra ücretsiz fidan ve tohumluk dağıtılmış, sınaî ve ticari işletmelerin geliştirilip sayılarının artırılması için kredi desteği sağlanmıştır. Bu girişimler, eğitim ve sağlık alanında yapılan yatırımlarla da desteklenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Muğla, zirai teşvik, dericilik, halıcılık, zeytin sıkma fabrikası, tohum ıslahı, gülyağı, dut fidanı.

Attempts in the way of Economic Development in Muğla during the World War I

ABSTRACT

Ottoman Empire decided to enter the World War I on the side of the Allied Forces implemented economic development and incentive programs in Muğla as in many parts of the country with the assistance of Germany in order to reduce the loss of production both in agriculture and in industry during the war.

Within the framework of these programs, road building and maintenance activities were performed, industrial and agricultural incentive programs for the domestic entrepreneurs were developed and the use of modern agricultural techniques was promoted. Grain seeds were distributed, activities to render animals more productive were carried out, seedlings were delivered and credits were granted to improve the industrial organizations and increase their number. These attempts were consolidated with the investments made in the fields of education and health.

Key Words: Muğla, agricultural incentives, leatherworking, weaving, olive oil mills, seed improvement, rose oil, mulberry seedlings.

1. GİRİŞ

Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı'na İttihat ve Terakki yönetiminin kararıyla Almanya ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun da içinde bulunduğu İttifak Bloğu yanında girmiştir. Savaş hazırlıklarını ülkenin mevcut kaynakları ve Almanya'nın kısmi düzeydeki askeri, lojistik ve mali desteğiyle tamamlamış, savaş yıllarında da bir yandan zirai ve sınaî üretimde görülen düşüşe karşı önlemler almaya, diğer taraftan savaştan önce başlatmış

---

* Doç. Dr., Muğla Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

1. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

olduğu milli burjuvazi yaratma politikasını savaş koşullarının sağladığı fırsatlarla sürdürmeye çalışmıştır.

Ülkede daha savaşın başlarında düşmeye başlayan hububat ve gıda maddeleri üretimine karşı Almanya'nın da yardımıyla Anadolu'da kalkınma ve teşvik programları uygulanmaya başlanmış, bu amaçla Ziraat Nezareti'nde üretimi teşvik ve planlama komisyonu kurulmuştur¹.

Kalkınma ve teşvik programları kapsamında köylere eğitilmiş amele taburları gönderilmiş, Almanya'dan tarım uzmanları getirtilerek tarım bölgelerinde bitki ve hayvan tohum istasyonları kurdurulmuş², üretim mahallerine ziraat mühendisleri ve memurlar gönderilerek tarım kursları açılmış, köylüye tohumluk ve tarım aletleri dağıtılmıştır³. Büyük bölümü Ege Bölgesi'nde olmak üzere tarım kredi ve satış kooperatifleri örgütlenmiş, böylece tarımsal ihraç ürünleri piyasalarına egemen olan azınlık yabancı tüccarların yerini Müslüman-Türk tüccarların almasına çalışılmıştır⁴. Menteşe Sancağı da (Muğla) bu programın uygulandığı bölgelerden biridir.

2. MUĞLA'NIN İDARİ YAPISI VE COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ

Karya'dan Osmanlı'ya birçok uygarlığın içinde yer almış olan Muğla, tarihi boyunca Anadolu'nun güney batısında küçük bir yerleşim merkezi olarak varlığını sürdürmüştür. Büyük ölçüde coğrafi konum ve özelliğinden kaynaklanan bu durumunu Osmanlı döneminde koruyan şehir günümüzde de ülkemizin az nüfuslu illeri arasında yer almaktadır.

Osmanlı döneminde kadın ve çocukların sayılmadığı 1831 yılındaki ilk nüfus sayımında yaklaşık 53.000 civarında olan Menteşe Sancağı'nın nüfusu 1860 genel nüfus sayımında 59.000'e, 1893 sayımında 146.000'e, 1906 sayımında 187.248'e, 1914 yılında 202.101'e, 1921 yılında yapılan sayımda ise 210.000'e ulaşmıştır⁵.

1907 yılında Aydın Vilayeti'ne bağlı üçüncü sınıf bir sancak olan Menteşe, merkez Muğla, Mekri (Fethiye), Bodrum, Milas, Marmaris ve Yüksekum (Köyceğiz) kazalarıyla 352 köyden oluşuyordu⁶. 1913 yılında

---

¹ Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.34. 1914 yılında 292 milyon kile (1 kile: 28 kg) olan hububat üretimi 1915 yılında 203, 1916 yılında 178, 1917 yılında da 152 milyon kileye düşmüştür. Eldem, *a.g.e.*, s.37.

² Gülten Kazgan, *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2004, s.54.

³ Eldem, *a.g.e.*, s.34.

⁴ Kazgan, *a.g.e.*, s54.

⁵ 1831-1921 yılları arasında yapılan nüfus sayımlarına göre Menteşe Sancağı'nın nüfusunun kazalara, Müslim ve gayr-ı Müslimlere ve diğer azınlıklara göre dağılımı için bkz. Serdal Soyluer, "XX. Yüzyılın Başlarında Menteşe Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt V, Sayı 13, (Güz, 2006), s.110-134.

⁶ Soyluer, *a.g.m.*, s.111.

Mehmet TEMEL

Aydın Vilayeti'nden ayrılarak bağımsız bir sancak haline dönüştürülmüş, 20 Nisan 1921 ve 18 Mart 1924 tarihlerinde TBMM tarafından yapılan düzenlemelerle de Muğla Vilayeti olarak Türkiye Cumhuriyeti'nin idari şekillenmesindeki yerini almıştır.

Batı Toroslar'ın ucunda yer alan Menteşe Sancağı'nın ekonomik hinterlandının tüm bölgeyi kapsamaması, az nüfusa sahip olması, orman ürünleri ve madenler (*krom, demir, bakır, manganez, zımpara, kükürt*) dışında ihraç edilebilecek önemli ürün ve hammaddenin bulunmaması ve topoğrafik yapısının pek elverişli olmaması nedeniyle diğer vilayetlerle ulaşımı sağlayacak kara ve demiryolu yapılamamış, böylece iç bölgelerle ekonomik ilişkileri sınırlı düzeyde kalmıştır⁷. Önemli bir tarım havzası olan Fethiye, Köyceğiz, Gökova ve Dalaman ovaları çöküntü ile oluşmuş tektonik ve alüvyal ovalar oldukları için büyük bir bölümü bataklık halinde idi ve bu bataklıkların yüzölçümü 135 km² yi buluyordu⁸.

Akdeniz ikliminin hüküm sürdüğü bölgenin üçte ikisinin ormanlarla kaplı olması Akdeniz kıyısındaki ülkelerin yanı sıra İngiltere, Hollanda ve Avusturya gibi ülkelere yılda yaklaşık 21.500 metreküp kereste, 14.000 kantar çam kabuğu, 87.000 kg sığla yağı, çeşitli miktarlarda odun kömürü, sığla buhuru, palamut, defneyaprağı, kitre, zift, mersin, amber yağı ve katran ihraç edilmesini sağlıyordu⁹. Bölgenin güney ve batı cephesinin denizlerle çevrili olması özellikle adalar ve karşı kıyılardaki ülkelerle daha kolay ticaret yapılabilmesine imkân sağladığı gibi orman ürünleri ve madenler de Fethiye, Marmaris, Gökova ve Milas-Güllük iskelelerinden ihraç edilebiliyordu.

Bu koşullar altında tarım ve sanayide istenilen kalkınmışlık düzeyine ulaşamayan Muğla Vilayeti bataklıkların kurutulması, tarım alanlarının ıslah edilmesi, modern tarım ve hayvancılığın yaygınlaştırılması ve turizm sektörünün gelişmesiyle birlikte XX. yüzyılın son çeyreğinden itibaren sosyo-ekonomik gelişme sürecine ivme kazandırabilmiştir.

3. SAVAŞ YILLARINDAKİ KALKINMA FAALİYETLERİ

Olağanüstü koşulların hüküm sürdüğü savaş yıllarında merkezi bütçeden kalkınma projelerine yeterli kaynak aktarılamadığı gibi il genelinde tahsil edilmesi gereken vergiler de gerektiği gibi toplanamamıştır. Aşağıdaki tabloda da görüldüğü gibi Menteşe Sancağı'nda 1915 yılı için tahsil edilmesi gereken vergi gelirlerinin toplamı 2.028.114 kuruş iken gerçekleşen miktar 1.672.691 kuruşta kalmıştır.

⁷ İlhan Tekeli, "1923-1950 Döneminde Muğla'da Olan Gelişmeler", *Tarih İçinde Muğla*, (Derleyen: İlhan Tekeli), Ankara 1993, s.115.

⁸ İbrahim Atalay, *Türkiye Coğrafyası*, İzmir 1997, s.71-73; Ticaret ve Ziraat Nezareti, *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi (Liva Ziraat Memuru Ali Rıza Bey'in Raporu)*, İstanbul 1331, s.23-25.

⁹ *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi...s.57-58.*

I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

Tablo 1: Mentеше Livası Özel Gelirlerinin 1915 Yılı Şubat Ayı Sonundaki Tahakkukat, Tahsilât ve Tahsil Oranını Gösterir Cetvel¹⁰

Nev-i varidat	Madde	Fasıl	Önceden				Şimdiki					
			Tahsil oranı	Tahsilât		Tahakkukat		Tahsil oranı	Tahsilât		Tahakkukat	
				Kuruş	Para	Kuruş	Para		Kuruş	Para	Kuruş	Para
Aşar hisse-i maarif muadili	1	1		0		0		100	721.125	15	721.125	15
Aşar hisse-i menafi muadili	2			0		0		100	160.562	25	160.562	25
Müsakkafat vergisine munzam maarif hissesi	1	2	4.08	653	15	15.993	26	68.16	21.306	26	31.258	26
Müsakkafat vergisine munzam turuk-u liva hissesi	2		7.62	651	23	8.541	39	67.16	21306	23	31258	21
Temettu vergisine munzam liva hissesi	1	3	10.28	155	15	1507	12	79.54	4.275	13	5.374	03
Temettu vergisine munzam turuk-u liva hissesi	2		7.24	105	21	1450	27	79.53	4.274	26	5.374	02
Ağnam rüsümüne munzam liva hissesi		4		0		0	10	99.71	123.493	30	12.3951	02
Bedel-i askerîye munzam liva hissesi		5		0		0		100	483.655	32	483.655	32
Ferağ ve intikal harçlarına munzam liva hissesi		6		0		0		100	4737	09	4737	09
Harp vergisine munzam turuk-u liva hissesi		7	100	16	20	16	20	100	3934	02	3934	02
Tarik bedel-i nakdisi		8	2.15	26.928	35	1.247.959	15	54.31	358.117	10	6.787.815	
Tedrisat-ı iptidaiye tekâlif-i mecburesi		9		0	0	0	100	100	15.619	30	15.619	30
Zebîha rüsümü	1	10	76.03	3.573	06	4.699	06	97.49	34.831	27	35.727	25
Sergi ve panayır rüsümü	3	10		0		0		93.7	1048	20	1126	20
Ziraat tarlası hâsılatı	1	11		0		0		100	37	20	37	20
Hastane hâsılatı	2		100	200		200		100	507	08	507	08
Eczane hâsılatı	3			0		0		100	8.832	24	8.832	24
Mekteb-i idadi talebe ücreti	4			0		0		100	2616	12	2.616	12
Emlak ve akarat hâsılatı	2	12	42.12	8.421	24	19.968	29	80.16	44.889	35	55.936	15
Hâsılat-ı müteferrika		14		0		1893		95.6	4.720	34	4.965	24
İstirdadat		15		0		0		100	504	05	504	05
İlanat ve teberruat	2	16		0		0		100	6.293	35	6.293	35
Hazineden muavenet				0		0		100	4.600		46.000	
Yekûn			3.12	4.0705	39	1.302.230	24	82.47	1.672.691	21	2.028.114	16

¹⁰ BOA, (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) DH.UMVM (Dahiliye Nezareti Umûr-u Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti Evrakı), Dos.83, no.31, Lef.12.

Mehmet TEMEL

Özel İdarenin Maliye hazinesinden 1915 yılı için 220.473 kuruş 10 para alacaklı kaldığı¹¹ da dikkate alınırsa bölgedeki kalkınma amaçlı yatırımların olumsuz olarak etkileneceğini tahmin etmek zor olmayacaktır. Savaşın ilk yıllarında Menteşe Sancağı'nda görevlendirilen amele taburlarının çekirge mücadelesi için doğu illerine gönderilmesine, üretken nüfusun bir kısmının silâh altına alınmasına ve sınırlı mali kaynaklara rağmen kalkınmaya yönelik adımlar atılmış, özellikle tarım sektörüne kısmi canlılık getirilebilmiştir.

Bölgenin sosyo-ekonomik gelişmesinde ve kalkınmasında ulaşım ağları doğrudan etkili olduğundan Muğla'nın savaş yıllarındaki ulaşım yollarını tanımak, dış dünyaya fazla açık olmayan bir ekonomik ilişki ağının hüküm sürdüğü bu bölgenin kalkınma sürecinin anlaşılabilmesi bakımından yararlı olacaktır.

3.1. YOL YAPIM VE ONARIM FAALİYETLERİ

I. Dünya Savaşı başlarında Muğla'da ulaşım imkânı sağlayan 3 yol bulunmaktaydı. Bunlardan ilki 7 metre genişliğinde ve 113 km uzunluğundaki Aydın-Muğla hattı, ikincisi bu hattın 85. kilometresinden ayrılan Milas hattı, üçüncüsü de Milas-Güllük yolu idi. Genel yollara ait Aydın-Muğla hattı üzerinde 1915 yılında 4.805 kuruş harcanarak bazı tamirat yapılmışsa da tahribatın büyük olması nedeniyle genel bir tamirata ihtiyaç duyulmuştur.

1915 yılı içerisinde en büyük ulaşım yoğunluğu, tamirata Aydın Amele Taburu tarafından yapılan Ahiköy-Milas özel yolu üzerinde gerçekleşmiştir. 1915 yılı bütçesinde tamiri planlanan bu yola aynı yıl içinde 7+00 km uzunluğunda kırma taş döşenmiş, 8+750 km yeniden tesviye ve genişletme, 9+250 km hendek ve banket ıslah çalışması yapılmıştır. Ancak tabur efradının çekirge mücadelesine sevk edilmesi yüzünden inşaat tamamlanamamıştır.

Ahiköy-Milas yolunun başlangıcı Aydın-Muğla yolunun 85. kilometresinde bulunan Ahiköy civarındaki Kamışdere Köprüsü'dür. 1915 yılında müteahhit vasıtasıyla 273.905 kuruş harcanarak inşa edilen bu asma köprü'nün açıklığı 40 metre, iki kenar ayağı kâgir, diğer malzemeleri demirdendir. Genel uzunluğu 39+000 km olan ve amele taburu vasıtasıyla 2.275 metreküp istinat duvarı yapılan Ahiköy-Milas yolunun sonu da Milas-Güllük yolunun 2+500 km'sidir. 1915 yılında 52.363 kuruş harcanarak bu yolun üzerinde müteahhit aracılığı ile 25 köprü ve menfez inşa edilmiştir. Bu köprülerden ikisi basık kemerli, 6'sı birer, 1'i de 2 metre genişlikte, 16'sı da menfezdir. Tamiratın mahiyeti 25 yıl önce inşa edilen bir yolun ıslahıdır.

Bölgede bu yoldan başka özel yollara ait olmak üzere Milas-Güllük yolu bulunmaktadır. Bu yolda 1915 yılında müteahhit vasıtasıyla 8+225 km uzunluğunda şose kum silindir işlemi yapılmış ve 600 metreküp kırma taş hazırlanmıştır. Ancak savaş nedeniyle yeterli mali kaynak ayrılmadığından

---

¹¹ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.1.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

müteahhidin sözleşmesi feshedilerek inşaata 1916 yılında başlanmasına karar verilmiştir¹².

1895 yılında inşa edilen 6 metre genişliğinde ve 36 km uzunluğundaki Muğla-Gökova şosesi de genel yollara ait olarak kabul edilmesine rağmen yirmi yıldır tamir görmediği için araç işleyemez duruma gelmiştir. Kaza merkezleriyle köyler arasındaki ulaşım ise beygir ve develerle sağlanmaktaydı. Liva merkeziyle kazalar arasında irtibat ve ulaşım sağlanabilmesi amacıyla liva yönetimi tarafından Muğla, Milas, Köyceğiz, Fethiye ve Marmaris arasında bir şosenin, Denizli-Tavas sanayici ve tüccarının Muğla'ya ulaşımını sağlayabilmek için de Muğla-Tavas arasına ekonomik amaçlı bir şosenin inşa edilmesi teklif edilmişse de savaş nedeniyle planlamaya dâhil edilememiştir¹³.

3.2. TARIMSAL YATIRIMLAR VE UYGULANAN ZİRAİ TEŞVİKLER

Hükümet, hem planlama ve teşvik komisyonunun önerilerini uygulayarak hem de yerel imkânları harekete geçirerek bölgede zirai üretimi arttırmaya ve ticareti canlandırmaya çalışmıştır. Bu amaçla ücretsiz olarak tohumluk, zirai alet, fidan, hastalıklarla mücadelede kullanılmak üzere ilaç dağıtılmış, üretici ve tüccara değişik kaynaklardan kredi imkânları sağlanmıştır. Bütçe kaynaklarının yanı sıra isteyen çiftçi ve tüccara Eytam Sandığı'ndan beş yıl vadeye kadar ve % 9 faizle para alabilme kolaylığı getirilmiş, 1915 yılında % 9 olarak uygulanan faiz oranı da 1917 yılında % 7.5'a düşürülmüştür¹⁴.

Uygulanan teşviklerin ve yardımların başarılı sonuçlar vermesi aynı zamanda tarım üreticilerinin bilinçli olmasına bağlı olduğundan ilkel yöntemlerle tarım yapan çiftçileri aydınlatmak ve onlara yol göstermek amacıyla sınırlı sayıda da olsa eğitici veya ziraat muallimi görevlendirilmesine çalışılmıştır.

a. Ziraat Muallimleri:

Menteşe Livası arazisinin geniş bir saha üzerine dağılmış olması ve kazaların liva merkezine 3-4 günlük mesafeye kadar uzaklıkta bulunması nedeniyle liva dâhilinde bir ziraat memurluğu oluşturulmuştur. Livanın genişliği ve kazaların uzaklığı istenen verimin elde edilmesinde büyük zorluklar ortaya çıkardığından iki kaza birleştirilerek Fethiye ile Köyceğiz'e 1, Milas ve Bodrum kazalarına da 1 olmak üzere toplam 2 ziraat muallimliği ihdas edilmiş, gerekli olan 24.800 kuruşluk tahsisat da 1915 yılı bütçesine konulmuştur. Bu teşkilatın her kazayı kapsamayı düşünölmüş ise de savaş koşulları nedeniyle buna imkân bulunamamıştır¹⁵.

¹² BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.3.

¹³ *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi*...s.109.

¹⁴ Mehmet Çanlı, "İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Bözyük (Yatağan-Muğla) Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, (Bahar 2007), s.23-24.

¹⁵ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.5.

b. Dut, Gül, Çilek, Badem ve Zeytin Üretimini Teşvik:

İpekböcekçiliğine elverişli olan Menteşe bölgesinin çevresinin filokseralı olması dışarıdan pek fazla dut fidanı getirilmesine imkân vermemiştir. Bazen Bursa'dan fidan getirilmeye çalışılmış ise de gelinceye kadar bir-iki ay açıkta kaldıklarından tutmamışlardır. Bu ihtiyacı karşılamak amacıyla 1912 yılında bir uygulama tarlasıyla dut fidanlığı kurulmuş, fakat 1915 yılı bütçesi görüşmelerinde uygulama tarlası gereksiz görülerek lağvına karar verilmiştir. Aynı yıl içinde yeniden kurulan dut fidanlığında yetiştirilen dut fidanlarının yanı sıra, 3 dönüm bağ, 2 dönüm meyve ağacı, 1 dönüm çilek tarlası meydana getirilmiştir. Fidanlıkta her yıl yirmişer bin dut fidanı ile 1.200-1.600 arasında badem fidanı ve patates yetiştirilerek çiftçilere ücretsiz olarak dağıtılmıştır. 1916 yılında 2.000'i Köyceğiz, 2.000' i Fethiye, 3.000'i Marmaris, 2.000'i Milas, 1.000'i Bodrum ve 10.000 adedi de merkez kazasıyla nahiyeleri olmak üzere 20.000 dut fidanı dağıtılmıştır¹⁶.

Özellikle Karabağlar, Yeşilyurt ve Ula bölgelerinde yetiştirilen bu fidanlar yörede ipekböcekçiliğinin ve ipekli dokumacılığın gelişmesini ve dolayısıyla üreticilerin gelirlerini artırmalarını sağlamıştır¹⁷. Ayrıca Muğla Kazası çiftçilerine 5 cins Avrupa patatesi tohumluğundan 100 kıyye, badem fidanından da 1.600 adet dağıtılmıştır.

Liva arazisinin filokseralı çevre ile komşu olması nedeniyle 20.000 dönüm genişliğindeki bağ filoksera tehdidi altında bulunduğu için, hastalığın bulaşmasından önce fidanları yetiştirilerek üretilen Amerika asması anaçları üzerine bağ dikimi yapılması kararlaştırılmış, bu amaçla bir miktar tohum getirilip Amerika asması fidanlığı oluşturma çalışmalarına başlanmıştır.

1915 yılında 11 yerde 38 dönüm gül tarlası oluşturulmuş ve çiftçiler bu tarlalardan bahar mevsiminde ürün almışlardır. Ziraat Nezareti'nden gönderilen özel memur huzurunda çiçeklerden yağ ve su çıkarılmış, yağın kalite değerinin 16 derecelerinde olduğu anlaşılmıştır. Gülcülüğün en ilerlemiş olduğu yörelerde nadir olarak bu derecenin elde edildiği dikkate alındığında gül yetiştirilmenin bölge ekonomisine sağlayabileceği katkının önemi ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Isparta Sancağı'nda 12-14 kıyyeden* 1 miskal** yağ çıkarıldığı halde Muğla'daki gül çiçeklerinin 5 kıyyesinden 1 miskal yağ çıkarmada başarılı olunmuştur¹⁸. Dut fidanlığının yıllık 12.000 kuruş masrafla idaresinin

---

*1 kıyye: 1.282 gr. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1983, s.723.

**1 miskal: Yaklaşık 4.5 gr. Pakalın, *a.g.e*, s.546.

¹⁶ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.6.

¹⁷ Tekeli, *a.g.m*, s.148; Melek Çolak, "Cumhuriyet Döneminde Muğla'da İpekböcekçiliği ve İpekli Dokumacılık", *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, (Bahar 2002), s.74.

¹⁸ *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi...s.72*; BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.6.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

sağlanması çiftçilerde gülcülük için büyük bir heves uyandırmış, bu da gül yetiştiriciliğinin kısa sürede yayılıp gelişeceği kanısını oluşturmuştur.

Zeytinciliğin bölgede önemli bir geçim kaynağı olması ve bu bölgede üretilen zeytinyağından başta İstanbul olmak üzere büyük şehirlere gönderilmesi zeytin üreticisinin de teşvik kapsamına alınmasını sağlamıştır. Zeytin ağaçlarının önemli bir gelir kaynağı oluşturduğu Milas Kazasında yılda 4 milyon kıyve ürün elde edilmektedir. Kaza dâhilinde ve Selimiye Nahiyesinde yeni tarz üç zeytin sıkma fabrikası bulunmakta ise de Milas'ın kuzeyindeki Yaka Köyü sahilindeki köylere ve kasabaya birkaç saat mesafede bulunmaları nedeniyle üreticiler mahsullerini bu fabrikalara nakledememişlerdir. Uzak mesafelerde az sayıda bulunan zeytin değirmenlerinin Ağustos'un 15'ine kadar işleyerek yağ çıkarması da yağın lezzet değerini düşürdüğünden 1915 yılında Yaka Köyü'ne de yeni tarzda 3 fabrika inşa edilmesi planlanmıştır. Bu fabrikaları inşa edecek kişilere ödül olarak 8.000 kuruş verilmesi kararlaştırılmış, ancak gerekli tahsisatın bütçeye konulmasına rağmen fabrika inşasına istekli çıkmamıştır¹⁹.

c. Yeni Tarım Aletlerinin Yaygınlaştırılması:

Menteşe çiftçilerinin en önemli tarım aletleri çok eskiden beri kullanılmakta olan tarihi karasaban, el orağı, tırpan, çapa ve toprağı sürdükten sonra düzeltmeye yarayan sürgü idi. Her ne kadar birkaç çiftlikte buharla çalışan sabanlar ve harman makineleri, Milas'ta 1, Mısır Hidivi Abbas Paşa'nın Dalaman'daki çiftliğinde 2 traktör ve pulvarizatör varsa da bunlar istisna idi. Köylünün elinde bulunan ziraat aletlerinden aşı bıçağı, bahçıvan makası, saban, tırmık, orak makinesi ve parçalarının ıslahı ve değiştirilmesi için biri Milas'ta diğeri Fethiye Kazası'nda olmak üzere 2 zirai alet deposu oluşturulmasına karar verilmiş ve 1914 yılı ziraat bütçesinde bu amaçla 35.982 kuruşluk ödenek ayrılmıştır²⁰. Kazaların ve köylerin, söz konusu ziraat aletlerinin bulunduğu İzmir'deki ticaret merkezlerine uzak olması nedeniyle kurulmaları zorunlu hale gelen 2 deponun inşasına 1914 yılı içinde başlanmış, fakat savaş yüzünden tamamlanamamıştır²¹.

d. Ürünlerin Islahı ve Ekim İşleri:

Kaliteli hububat tohumu elde edebilmek için de bazı çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Çoğu köylerde hububat tohumlukları seçilip ayrılamadığından ürünlerin kalite ve miktarında birçok eksiklik ve zarar tespit edilmiş, bu nedenle merkez kazalarıyla uzak mesafelerde bulunan nahiyelerin merkezlerinde birer adet tohum temizleyen kalbur makinesinin bulundurulmasına çalışılmıştır. Bunun için gereken 8.000 kuruşluk tahsisat

¹⁹ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.6. 1913 yılında Bafa'da zeytin sıkma fabrikası kuran bir kişiye 80 lira ödül verilmiştir. Zekai Eroğlu, *Muğla Tarihi*, İzmir 1939, s.195.

²⁰ *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi...*s.129-130.

²¹ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.11.

Mehmet TEMEL

1915 yılı bütçesine konulmuş ise de savaş koşulları nedeniyle tam olarak uygulanamamıştır.

Tohum ve ürün ıslahı tarımda üretimi arttırmanın bir diğer yöntemi olduğundan bölgede ıslah ve ürün çeşitliliğini arttırma çalışmalarına da önem verilmiştir. Ürünlerin ıslahı amacıyla dışarıdan hububat tohumluğu getirilip dağıtılmasına imkan bulunamamış ancak, Ziraat Nezareti'nden gönderilen 78 kg Tosya pirinci tohumluğunun 27.5 kilogramı Köyceğiz, 16.5 kilogramı Fethiye, 16.5 kilogramı Milas kazalarında, 11 kilogramı Gökabad ve 5.5 kilogramı Bozüyük nahiyelerinde dağıtılarak 1915 yılında üretim çalışmalarına başlanmıştır.

1915 yılı Mart döneminde Ziraat Nezareti tarafından gönderilen *Klein-Nanzy Le benz* adındaki şeker pancarı tohumundan 2 kilogramı Fethiye, Köyceğiz, Milas kazalarıyla Gökabad ve Bozüyük nahiyelerine dağıtılmıştır. Ancak tohum bazı mahallerde gerektiği gibi ekilememiş ise de bazı yerlerde güzel yetişmiş olduğundan tatlı imalinde kullanılmış, bu nedenle iyi bir numune elde edilememiştir. Turgut Nahiyesi'ne de 1916 yılında ziraata başlanması için tohum gönderilmiştir. Pancarın değeri sonradan çiftçiler tarafından anlaşılmaya başlanınca nezaretten ilave tohum gönderilmesi isteğinde bulunulmuştur.

Uygulanan teşviklere rağmen hem savaşın getirdiği zorluk ve sıkıntıların hem de askerlik çağına gelmiş ziraat erbabının silâh altına alınmasının ülke genelinde yol açtığı üretim düşüşü Muğla bölgesinde de görülmüştür. Bu düşüşün daha 1915 yılında başladığı, aynı yılın Sonbahar ekiminin sonuçlarını gösteren aşağıdaki tablodan da anlaşılmaktadır.

Tablo 2: 1914-1915 Yıllarına Ait Ekim Alanlarının Miktarı²².

Düşünceler	Noksanı Dönüm	Fazlası Dönüm	1914 yılı ekimi Dönüm	1915 yılı ekimi Dönüm	Kazanın ismi
Noksanı %19.6	16.517		50.918	34.401	Marmaris
	6.937		46.612	39.675	Bodrum
	48.895		118.000	69.105	Milas
	10.416		46.789	36.373	Fethiye
		15.449	15.000	30.429	Köyceğiz
	5.446		170.071	164.625	Muğla
	88.211	15.449	447.390	374.608	Yekûn

1914 yılı ile karşılaştırıldığında Muğla bölgesindeki ekim alanlarının miktarının 1915 yılında %19.6 oranında gerilediği görülmektedir.

²² BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.7.

3.3. SANAYİ VE TİCARETLE İLGİLİ YATIRIMLAR

Muğla bölgesindeki sanayinin esasını ziraat oluşturduğundan küçük ölçekli bu işletmelerin bölgenin imkânları dâhilinde ıslah edilmesi ve ilerlemesi için çalışılmıştır. Ticaretin en önemli kısmını oluşturan orman ürünleri ve madenler sahil iskeleleri aracılığı ile Mısır, Yunanistan ve diğer ülkelere ihraç ediliyordu. Bölgedeki sanayi ve ticaretin yaygınlaşması için sanayi odaları kurulması, müsabakalar ve sergi açılışları düzenlenmesi, ödüller ihdas edilmesi planlanmış ancak, savaşın ortaya çıkardığı zorluklar nedeniyle gerçekleştirilememiştir.

Sanatın halk arasında yaygınlaşması için özel ve tamamen uygulamaya dayalı bir darüssanaa (sanat evi) açılmasına ilişkin İl Genel Meclisi'ne bir mütalaaname sureti sunulmuş, ancak il özel idare bütçesinin yeterli olmaması nedeniyle hemen teoriden uygulamaya geçilememiştir. Darüssanaa projesinin tamamen uygulanması başlangıçta zor olduğundan ilkönce üç-dört sanatla öğretime başlanması ve yararları görüldükçe genişletilmesi kararlaştırılmıştır. 1916 yılı itibarıyla Muğla genelindeki sanayi ve ticaret kuruluşları şunlardır:

Milas'ta darüssanaa adında demir vidalı ve her biri 11 ile 20 beygir kuvvetinde buharla çalışan 3 zeytin sıkma fabrikası, 50 değirmen ve yıllık 30-40 bin okka sabun imal eden bir sabunhane bulunmaktadır. Zeytin sıkma fabrikalarından ikisinin sahibi Yahudi birininki Türk'tür.

Bodrum Kazasında 15 beygir kuvvetinde buharla hareket eden bir zeytin sıkma fabrikası bulunmaktadır. Gerektiğinde değirmen taşlarını hareket ettirerek un imal eden bu fabrikanın sahibi Rum'dur. Kazada 1915 yılı itibarıyla mevcut olan 24 zeytinyağı değirmeninin sahipleri de Türk'tür.

Muğla Kazasında 40 zeytin yağhanesi, Bozüyük Nahiyesi'nde su demir çarklarıyla hareket eden 3 taşlı bir değirmen bulunmaktadır. Bu değirmenin sahibi de Rum'dur. Gökabad Nahiyesi merkezi Ula Karyesi'nde petrolle çalışan 2 taşlı bir değirmen kurulmuş ise de gaz yokluğu nedeniyle çalıştırılmamıştır. Bu değirmenin de sahibi Türk'tür.

Fethiye Kazası'nda zeytin sıkmaya ve hububat öğütmeye yarayan bir fabrika bulunmaktadır. Yakıtı odun olan ve buharla çalışan bu fabrikanın sahibi Rum'dur. Kazanın köylerinde de zeytinyağı değirmenleri bulunmaktadır. Marmaris ve Köyceğiz kazalarında ise önemli sayılabilecek darüssanaa bulunmamaktadır.

Halıcılık da özellikle Livanın Milas ve Fethiye kazalarında önemli bir yer tutmaktadır. Milas'ta şirketle yönetilen bağımsız bir halı tezgahı mevcut olup burada günde 50-60 kadın halı dokumaktadır. Bu tezgahın iplikleri mahallinde büküldüğü halde İzmir'de boyanmaktadır. Köylerde de sahipleri Türk olan özel tezgâhlar bulunmaktadır.

Bodrum Kazası'nın Karaova, Çömlekçi ve Mumcular köylerinde eskiden beri halıcılık sanatı yaygın olduğu gibi, sonradan İngiliz Şark Halı Kumpanyası Bodrum'da bir şube açarak 80 kız ameleye halı dokutmuştur.

Mehmet TEMEL

Muğla'nın kuzey bölgesindeki Irmak yöresi köylerinde keçi kılından sarı, beyaz, turuncu, kırmızı ve yeşil renklerde yollu kilimler dokunmaktadır. Görünümü, yünden imal edilmiş halıları andıran bu dayanıklı kilimlerin en iyisinin kıyyesi 1 mecediyeden satılmaktadır.

Muğla'daki sanayinin diğer kollarını da pabuççuluk, marangozluk, berberlik, terzilik, dericilik, demircilik, çulhacılık, keçecilik ile sahillerdeki kayıkçılık oluşturmaktadır²³.

Fethiye ve Muğla kazalarındaki Rum ve Yahudi tüccarların sayısının fazlalığına rağmen son yıllardaki girişimlerin ardından bölge genelindeki sanayinin % 95'inden fazlası Türk yatırımcıların eline geçmiştir. Özellikle Fethiye'de, bu ilerleme daha fazla genel ve artan bir şekilde görülmektedir. Milas'ta sadece Yahudiler rekabet etmektedirler. Milas Türklerinin servetleri ziraattan, Fethiye'nin zenginlerinin servetleri de kerestecilikten kaynaklanmaktadır. Köyceğiz Kazasında yüz binlerce dönüm araziye sahip olan kişiler çiftliklerini gereği gibi idare edemediklerinden verimli arazilerini günden güne değerinin altındaki fiyatlardan elden çıkarmaktadırlar. Marmaris ve Bodrum kazalarında incir, badem ve zeytin mahsulleri yörenin başlıca ticaretini oluşturmaktadır²⁴.

Bölgede sanayi ve ticaretin ne şekilde geliştirilebileceğine ilişkin olarak 1916 yılında Muğla Ziraat Müdürlüğü tarafından bir rapor hazırlanmıştır. Ülke koşullarının da dikkate alınarak kaleme alındığı anlaşılan bu raporda, hammadde ihracının ekonomik bakımdan ortaya çıkardığı sakıncalar, sanayileşemeyen ülkelerin gelişmiş ülkeler karşısındaki durumları, yanlış ve yetersiz eğitimin geri kalmışlık üzerindeki etkileri dile getirildikten sonra yapılması gereken girişimler şu şekilde açıklanmıştır:

1. Ziraat vasıtasıyla üretilen ham ürünler ya ülkemizde aynen tüketilmekte ya da ihraç edilmektedir. İhraç edilen ürünlerden bazıları gelişmiş ülkelerde imalathanelere girerek binlerce işçi, tüccar ve ilgilinin kazanç ve kârını sağladıktan sonra ülkemize sevk edilmekte ve bu da çok büyük meblağlara ulaşan zararlara yol açmaktadır. Geçinebilmek veya sanat ve ticaretle uğraşabilmek için ihtiyaç duyduğu maddi ve manevi sermayeyi bulamayan mektep veya idadi mezunu insanlar 100-150 kuruşluk odacı maaşına kanaat etmek zorunda kalmışlardır.

Bugün bütün dünya sanayi devrini yaşamakta olduğundan sanayisi olmayan milletler sanayide ilerlemiş milletlere daima muhtaç halde kalmakta bu da ekonomik esaretle sonuçlanmaktadır. Ülkemizde sanayi ve ticaret için önemli bir engel oluşturan eski sözleşmeler lağvedildiği için bunun sağlayacağı fırsat ve yararlardan zaman geçirilmeden istifade edilmelidir. Bununla birlikte

---

²³ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.8; *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyesi*...s.89-90.

²⁴ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.8.

1. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

geçimi sağlamanın, refah ve saadetin ancak memuriyetle mümkün olabileceği düşüncesini değiştirmenin zamanı gelmiş ve belki geçmiştir. Aydın tabakası memuriyetten başka bir geçim mesleği takip edememektedir. Bunun en önemli nedeni bizde sanayinin olmamasıdır. Ancak son zamanlara kadar okul programlarında ziraat ve sanayi yer bulamamıştı. Sonradan Maarif Nezareti tarafından iptidai mektep programlarına önemli bir şekilde ziraat dersleri eklenmiştir ki bunun mutluluk verici meyvelerini sonraki kuşaklar toplayacaktır.

2. Bizi şiddetle meşgul eden ve ilgilendiren bir başka mesele de her kaza ve köyde az çok okuyup ölmeyecek kadar geçinen fakir halkın refahının sağlanması ve mutluluğudur. Aslında sosyal eğitime gereken önem verilmediği gibi yoksulluğun artmasıyla da bu yön müthiş bir ihmale maruz kalmıştır. Fakir çocuklar sokaklarda adeta kayıtsız büyümekte, sonunda hayırsız bir şakî veya topluma zararlı bir mahluk olarak gelişmektedir. Sonuç olarak fakirlik olanca dehşetiyle tahribatını sürdürebilmek için geniş bir alan bulmuştur.

İşte bu sefaletle karşı mücadele zamanı gelmiştir. Muğla'da olduğu gibi civar kazaların hatta köylerin hepsinde kimsesiz, yetim ve fakir pek çok çocuk vardır. Ne bir okula devam etmekte ne de ticarete yönelme gücüne sahiptirler. İşte bu çaresizlik içinde nice müstesna zekâlar, dehşetli keşfedilememiş, yoksullukla mahvolmaya yüz tutmuşlardır. Bu sosyal hastalığa tek çare sanayii çocuklara fiilen göstermek ve öğretmekten ibarettir.

Bunun için oluşturulmasını istediğimiz şey okul olmayıp darüsanayi yani büyükçe bir fabrika fakat iptidai bir imalâthanedir. Memleketimizde ziraatın ilerlemesinin nedenlerini ve sanayiye olan ihtiyacı açıklamaya gerek yoktur. Mesela liva merkezindeki zanaat, ziraat 500 yıl önce ne çeşit ve ne ayarda mal çıkarmışsa bugün maalesef aynı mamulâtı çıkarmaktadır. Bir debbağhanenin eski tarzda işleyip 90 kuruşa sattığı bir öküz derisini, yeni tarz bir debbağhane daha güzel şekilde imal edip üç misli bir fiyatla satmaktadır. Bu tarz ürünlerin Yunanistan'dan dahi çok miktarda ithal edildiği bilinmektedir. Bunun için örneğin burada bir numune debbağhanesi bulursa halk ve doğal olarak ilgililer bundan pek çok yararlanacaklardır.

3. Sanayi bu gibi maddi faydaları sağladıktan sonra manevi faydaları da belirler. Sanayi ile meşgul olan bir genç bütün duygularını ona hasreder. İşsizliğin ve sanatsızlığın her tarafa yayılan sosyal bir hastalık halinde ortaya çıktığını ve sürekli genişlemekle pek çok ahlaksızlıklara neden olduğunu açıklamaya gerek yoktur. Sanat bir tiryakiliktir. Ona alışan asla ondan vazgeçemez. Çünkü sanat tatlı, menfaatli ve sonu olmayan, mutluluk bahşeden bir uğraştır. Maalesef bizde mevcut olan sanatlar sanat değil, taklitçilik halinde kalmıştır. Bu nedenle insanlar sanata rağbet etmez olmuşlardır. Çünkü ileri ülkelerde olduğu gibi sanatın ilerlemesi ve gelişmesi için kafa yorulmamıştır. Rekabet gücü altında ezilerek çabaları sonuçsuz kalmış ve sanatı terk etmek zorunda bırakılmışlardır.

Mehmet TEMEL

Arz edilen bu önsözden maksat, liva dâhilinde sanayii ilerletmek için her yerde görülen sanayi mektepleri gibi mektepler açmak değildir. İzlenecek yol, şimdiki ve gelecekteki kuşakların sanayi ile ilgilenecekleri ortak ve uygulamalı bir numunegâh açmaktır. Çünkü üzüntü verici bir şekilde görüldüğü gibi İstanbul ve diğer Osmanlı vilayetlerindeki sanayi mekteplerinden memleket şimdiye kadar gerektiği gibi yararlanamamıştır. Bunun temel nedeni bu mekteplerin amaca hizmet edecek bir programda yapılmış olmamalarıdır. Çıktısı olmayan bir eşyanın hiçbir değeri olmayacağı gibi bu mekteplerden çıkan ustanın da ne gibi iş tutabileceği ve geçimini ne şekilde sağlayarak yaşayabileceği tam anlamıyla kestirilemediği için bunların hiçbir değeri görülememiştir.

4. Bundan böyle bu gibi kurumlardan çıkacak işçilerin ilkönce ne iş tutup geçinecekleri dikkate alınmalıdır. Onlara ancak o işler gösterilip öğretilmelidir. Yani ülke için sanayi nokta-i nazarından üretimi mümkün ne gibi şeylere ihtiyaç hissediliyorsa onları öğretmek esas olmalıdır. Durumu açıklamak için birkaç örnek verelim. Mesela, İzmir Rıhtımı'na bir göz atalım. Anadolu'nun her tarafına dağıtılmak üzere dağlar gibi yığılmış Avrupa yapımı sanat ürünlerini görürüz. Bunlar, kırtasiye malzemelerinden yazı kurutmak için çeşit çeşit baskılar, dökme demirden veya oyma ağaçtan kalemlikler, kalem sapları, yazı takımları, bastonlar, kâğıt sıkıştırma için tenekeden yapılmış malzemeler, hademe çağırma için ziller, asma kilitler, kapı kilitleri, kapı menteşeleri, elbise askıları, çeşitli sandalyeler, deriden, tenekeden, ağaçtan tütün tabakaları, deriden para çantaları, evrak cüzdanları, koltuk çantaları, bavullar, yol çantaları, çeşitli şekillerde çakılar, makaslar vs... İşte bunların tamamı şimdilik az bir sermaye ile burada imal edilebilen sanat ürünleridir. Yapılması gereken, bu levazımın üretim şeklini ve üretilebildiğini halka bilfiil göstermek ve öğretmektir. Kuracağımız müessesenin ne şekilde olacağı böylece kendiliğinden ortaya çıkar.

5. Bu amacın gerçekleşmesi için Avrupa'nın bu gibi sanat ürünlerini hazırlayan kurumları temsil edecek imalathanelerin açılması gerekmektedir. Bu imalathanelere kabul edilecek çıraklar 4 yaşından küçük, 19 yaşından büyük olmamalı ve ilkokul eğitimini tamamlamış olmalıdır. Öğrenim süresi 3 yıl çıraklık, 2 yıl kalfalık, 1 yıl ustalık olmak üzere toplam 6 yıl olmalıdır.

Darüssanayiler her gün açık bulundurulmalı, hatta dışarıdan sanayi erbabından heves edenler, uygulamayı öğrenmek için devam etmek isteyenler reddedilmemelidir. Bu şekilde az çok sermayesi olan bir adam bu yapılan sanat ürünlerinden bir veya ikisinin ne tarzda ve ne kadar sermaye ile meydana geldiğini görürse fabrikadan çıkan ustaları toplayarak gerekli sermayeyi verecek ve küçük bir imalathane açmakta tereddüt göstermeyecektir.

Sanat, işte bu şekilde ülkemizde yayılacak ve sonuçta şimdiye kadar dışarıya akan milyonlar içeride kalacaktır. Böylece tahsili gerekli sanatlardan saatçilik, terzilik, kuyumculuk, tenekecilik, galvaniz, kunduracılık, debbağcılık,

1. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

marangozluk, tornacılık, demircilik, tesviyecilik, dökmeçilik, musiki ve matbaacılık darüssanayinin esasını oluşturmaktadır.

Darüssanayiden çıkan bir fert dünyanın neresinde bulursa sermayesi olsa da olmasa da en az 1 mecîdi yahut yarım lira yevmiye bulabilir. Bu şekilde 150 kuruşluk memuriyet maaşı mahkûmiyetinden ilkönce vatan kurtarıldığı gibi zirai mahsuller ve hayvan derileri memleketimizde işlenecektir. Böylece vidala, meşin ve gön çeşitlerinin imal edilmesiyle yüzlerce sanat ehli geçimini sağlayacak ve genel servet artacaktır. Bu sanatlardan hangisi olursa olsun ülkemizin şiddetle ihtiyacı vardır. Eski sözleşmelerin ortadan kaldırılmasının ardından açılacak fabrikalarda makineler idare edecek, zirai aletler imal edebilecek ustalar gereklidir. Darüssanayinin çıktıkları vapurlarda, bahriyede, fabrikalarda, şimendiferlerde her zaman kabul görmekteyler.

6. İktisadi esareten kurtulmak için sanayi şubelerinin teferruat işlerine girişilmeden darüssanayi açılmalıdır. Darüssanayide sanayi mekteplerinde olduğu gibi herkese aynı ders okutulmayacaktır. Çünkü tesviyecilik ve makinecilikle ilgisi olan fen mekaniğinin terzilere, kunduracılara ve buna benzer sanayi mensuplarına okutulmasının herhangi bir yararı olmayacağı gibi fazla öğretmen çalıştırılmasını gerektirecek ve öğrencilerin boşuna zaman kaybetmelerine neden olacaktır. Öğretmenler, öğrencileri dershanede değil imalathanelerde uygulamalı olarak sanat öğreteceklerdir. Sanatla ilgili teknik ve teorik bilgiler öğretmen tarafından düzenlenip hazırlandıktan sonra öğrencilere dağıtılacak ve atölyelerde de dersin uygulaması gösterilecektir. Öğrenciler sabah ve akşamdan sonra dersanelerde görüşmelerde bulunacaklardır. Kalan zamanlarını da uygulama görmekle geçireceklerdir.

Bu şekilde sanayi erbabı yetiştirmek, fakir çocukları yoksulluktan kurtararak ülkede bir refah ve saadet dönemi açmak için darüssanayilerde öğretim 6 yılda tamamlanmalı ve yılda ücretsiz olarak 20'şer öğrenci alınmalıdır. 1915 yılında inşa etmek, 1916 yılından itibaren en az masrafla meydana getirilebilecek sanatlardan üç-dördünün öğretimine başlamak ve her yıl bu şekilde devam etmek kaydıyla 1920 yılında darüssanayi kadrosunu tamamlamak gerekir. Darüssanayinin gerektireceği masraf, kazandıracığı faydaların yanında önemli bir yekûn oluşturmayacaktır. Kuruluşundan birkaç yıl sonra darüssanayi ürünlerinden gelir elde edilmeye başlanacaktır. Nazariyattan ne kadar çabuk uzaklaşılabilirse o kadar daha hızlı bir şekilde servet ve saadete ulaşabiliriz.

Bu nedenle öncelikle, zirai araç-gereçlerle damızlık hayvan deposu kuruluş ödeneklerinin gelecek yıla devredilmesi,

Uygulama tarlası ve dut fidanlığına bağlı bir böcekhaneye kurulması ve öğretim işlerinin tamamlanması,

İkişer kazayı içine almak üzere 3 ziraat öğretmeni açılması,

Milas'ın Bafa Köyü'ndeki zeytin sıkma fabrikası ödeneğinin gelecek yıla devredilmesi,

Mehmet TEMEL

Karabağlar'ın su baskınından kurtarılması için verilen ödenek çerçevesinde bayındırlık idaresi tarafından girişimlere başlanması, Menteşe'de darüssanayi kurulması gerekmektedir²⁵.

Bu raporla birlikte Muğla'da inşa edilmesi planlanan darüssanayi binasının tahmini inşaat masraflarını ve 5 yıllık özel idare bütçesi gösteren bir cetvel gönderilmiştir.

Modern bir eğitim-öğretim programını andıran bu raporda teorik öğretimden ziyade uygulamaya ağırlık verilmesi, sınıf mevcudunun 20'şer öğrenci ile sınırlı tutulması, öğrenci veya kursiyerlere ilgi alanlarının dışında ders verilmemesi ve zamanlarının çoğunu atölyelerde geçirmek durumunda olmaları projenin başarılı olabileceğini ortaya koymaktadır. Ancak I. Dünya Savaşı'nın olağanüstü şartlarında uygulanması mümkün olamamış, savaşın hemen ardından gelen Milli Mücadele ile de yeni bir sürece girilmiştir.

3.4. VETERİNERLİK İŞLERİ VE EHİL HAYVANLARIN ISLAHI

Muğla'daki ehil hayvanlara pek ilgi gösterilmemesi bunların gücünden ve ürünlerinden gerektiği gibi yararlanılamamasına yol açmıştır. İnek, öküz cinsinden hayvanlar ilkel ve basit olan karasabanı zorla çekebildiği gibi yük hayvanları da sadece yük taşıyabilecek şekilde kalmışlardır. Bu nedenle inek, öküz, manda gibi hayvanların her türlü yeni ziraat araç-gereçlerini kolaylıkla çekebilmesi için kuvvetli ırklarla ıslah edilmesi, değiştirilmesi ve çok süt veren inek cinslerinin elde edilmesi çalışmalarına başlanması kararlaştırılmıştır. Bu amaçla Milas Kazası'nda 2 baş boğa, 2 baş at, 2 baş merkep olmak üzere toplam 6 damızlık hayvanı içine alan bir depo oluşturulması için Liva Genel Meclisi kararıyla 1915 yılı bütçesine 95.700 kuruşluk ödenek konulmuştur.

Ziraat Nezareti ile yapılan görüşmelerden sonra depo mevcudunun 7 at, 7 merkep, 6 boğa, 5 tiftik tekesi ve 20 tiftik keçisini kapsayacak şekilde genişletilmesi, ahır ve avluların da ona göre inşa edilmesi düşünülmüş, ancak savaş nedeniyle uygulamaya geçilememiştir²⁶.

3.5. EĞİTİM-ÖĞRETİMLE İLGİLİ YATIRIMLAR

Eski ve yeni tarz eğitimin bir arada yürütüldüğü liva genelinde 1915 yılı itibarıyla eğitim idaresine bağlı 209 erkek ve 9 kız mektebi bulunuyordu. 6. 606 erkek, 863 kız öğrencinin eğitim gördüğü bu okulların 109'unda eski usul, diğerlerinde ise Maarif Nezareti'nin programına uygun olarak eğitim yapılmakta idi. Liva genelindeki resmi ve özel 34 medresede de 560 öğrenci eski usulde eğitim görmekte olup diplomalarını ancak 10-15 yılda alabiliyorlardı²⁷. Eski usulde eğitimin yapıldığı okullardaki öğretmenlerin maaşları miktarı belirlenmeden ve düzensiz olarak köylüler tarafından ödendiğinden öğretmenlerden yeterince yararlanılamıyordu. Nezaretin

²⁵ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.9.

²⁶ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.10.

²⁷ Liva genelindeki medreselerin ve kurucularının isimleri, inşa tarihleri ve hücre sayıları için bkz. Eroğlu, *a.g.e.*, s.157.

1. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

programının uygulandığı okullarda eğitime devam eden gerçek öğrenci sayısı ise 3.300 civarında idi²⁸. Yaklaşık 200.000 nüfuslu bir şehirde okullara devam eden öğrenci oranının %1,5 civarında olması eğitimde ve dolayısıyla ekonomide ne kadar geride kalındığını göstermesi bakımından önemlidir.

400 köyden oluşan bir livada yeni usulde eğitim yapan ancak 100 kadar okulun bulunması, devamsızlık, programların ıslah edilmesi ihtiyacı eğitimde ne denli reform ve yatırım yapılması gerektiğini ortaya koymaktadır. Savaşa rağmen 1916 yılında Liva merkezi olan Muğla Kasabası'nda uygulama sınıflarını içine alan 24 odalı büyük bir darülmualiminle Milas ve Fethiye kazaları merkezlerinde tüm iptidai mekteplere ait 36 dershaneli büyük birer binanın inşaatına başlanmış ve bunların 1917 yılı eğitim-öğretim dönemine yetiştirilmesi planlanmıştır. Bozüyük Nahiyesi'nin merkezi olan Ahi Karyesi'nde halkın yardımı ile kiralanmış bir hanede açılan kızlar mektebine bir bayan öğretmen atanarak 30 Ocak 1916 tarihinde öğretime başlanmış, eğitim-öğretimle ilgili araç ve gereçler yöreden sağlanmış. Bütçeye dâhil olup ödeneği olağanüstü savaş koşulları nedeniyle harcanamadığı için inşasına başlanamayan bazı köylerin ilk mekteplerinin inşasına da başlanmış ve 1917 yılı eğitim-öğretim dönemine yetiştirilmesi planlanmıştır²⁹.

3.6. SAĞLIKLA İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Sağlık hizmetlerinin gelişmemiş olması, halkın bilinçsizliği ve yoksulluğu, ulaşım imkânlarının sınırlı oluşu, bataklıkların kurutulmaması, içme sularının yeterli derecede temiz olmaması gibi nedenlerle Livada akciğer iltihabı, sıtma, dizanteri, İstanbul nezlesi, frengi ve verem hastalıkları oldukça yaygındı. Bu tür hastalıklardan kaynaklanan ölümler savaş yıllarının zorluklarıyla birleşince liva nüfusunun gerilemesine yol açmış, savaşın son yılında ölümler genel nüfusun %3,8'ini oluştururken doğumlar %1,5 düzeyinde kalmıştır³⁰. Çocuk ölümlerinde ise bu oran %6,8'e ulaşmıştır³¹.

Yeterli sayıda sağlık tesisinin bulunmadığı liva merkezinde 35,5 metre uzunluğunda, 11,5 metre genişliğinde ve 4,5 metre yüksekliğinde 20 yataklı 10 oda, gashane ve mutfaktan oluşan bir Gureba Hastanesi bulunuyordu. Odalardan ikisi frengi hastası kadınlara ayrılmış, bir odası da eczane yapılmıştı. Diğer odalarda ise halktan ve askeriye'den başvuran hastalar yatırılıp tedavi edilmekteydi.

Gureba Hastanesi karşısında 1914 yılında inşasına başlanan 1 salon ve 10 odadan oluşan Bimarhane ve Dâ'ül-efrenc (frengi hastalığı) binası inşaatı 1915 yılında tamamlanmış ancak, savaş nedeniyle doktor getirilmesi mümkün olamadığından her iki hastane belediye tabibi tarafından idare edilmiştir. Söz

²⁸ *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi...* s.102-103.

²⁹ BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.2.

³⁰ Muğla Sıhhiye Müdürü Doktor Esad, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı*, Ankara, h.1338, s.85-89.

³¹ *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı*, s.90.

Mehmet TEMEL

konusu bina 24,5 metre uzunluğunda, 10 metre genişliğinde, 5 metre yüksekliğinde olup 10 oda 1 ameliyat odası ve 1 salondan oluşmaktadır. 25 karyolayı içine alabilecek genişlikte olan bu hastanenin bir bölümü liva merkezinde bulunan taburun askeri hastalarına tahsis edilmiş ve diğer kısmında frengi hastaları yatırılarak tedavi edilmeye çalışılmıştır. 1914 yılında hastane için cerrahi araç-gereç, ameliyat masası, mikroskop ve sterilizatör alınmış, diğer eksikleri ise giderilememiştir.

Liva merkezinde görülen iki adet iltihâb-ı sehâyâ-yı dimâğî-i şevkî hastası (menenjit) vefat etmiştir. Bu hastalar sıhhi önlemler gereğince dezenfekte ve tecrit edilmişlerdir. İzmir'den hava değişimi için memleketine gelen zayıf askerlerde bir adet tifo vakası görülmüş ve yine hava değişimi amacıyla Bandırma'dan, merkeze yedi saat uzak mesafede Katrancı mevkiine gelen bir askerin çiçek çıkardığı ve birkaç kişiye bulaştırdığı anlaşılmıştır. Katrancı Köyü'nde hastalanan 12 çocuktan 6'sı vefat etmiştir. Köyün ve civar köylerin halkına aşı yapılmış, hastalık bulunduğu mevkide bastırılmış ve mücavir köylere sıçramamıştır. Köyceğiz Kazası'nda 2 adet çiçek vakası görülmüş ve telkih-i cederi (çiçek aşısı) icra edilerek önü alınmıştır. Merkez livada bir yıl içinde frengiye yakalanan kişilerden 62 erkek ve 6 kadın müracaat etmiştir. Bunlardan 23'ü sağlığına kavuşmuş, kalan 39 erkek ve 6 kadının tedavileri devam etmiş, gerekli görülenler de hastanede yatırılmıştır³².

4. SONUÇ

Savaş yıllarında tarım ve sanayi sektöründe görülebilecek üretim kaybının savaşın seyri üzerinde yaratabileceği olumsuz etkileri azaltmak ve savaş ortamının sağlayacağı fırsatlarla milli burjuvazi yaratmak düşüncesiyle Muğla'da da uygulanan kalkınma ve teşvik programları yeterli düzeyde olmasa da başarıya ulaşmıştır.

Savaş ortamına ve sınırlı kaynak tahsisine rağmen yürütülen yol yapım ve tamir çalışmaları sayesinde zirai üretim ve ticaret canlılığını sürdürmüş, uygulanan teşvikler bölge çiftçisinin yeni zirai ürün ve modern tarım aletleriyle tanışmasını sağlamıştır. Tarımın, aile tipi üretimle sınırlı kalmasına ve kapalı ekonomik ilişkilere rağmen bölge halkı savaşın yol açtığı sosyo-ekonomik sıkıntılardan çok fazla etkilenmemiştir.

Sanayi alanında büyük yatırımlara girişilememiş, ancak zeytincilik, halıcılık ve dericilikle ilgili küçük işletmelerin sayısında önemli artışlar gözlenmiştir. Bu artışta pay sahibi olanların çoğunu, desteklenmiş Türk girişimciler oluşturduğu için savaşın sonuna doğru tarım, sanayi ve ticaret sektöründeki Türk yatırımcıların oranı %95'e ulaşmıştır. Bu gelişmeye bakarak hükümetin ekonomide Türk'e doğru politikasının Muğla'da oldukça başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Ancak bu değişimde Rum ve Yahudi

---

³² BOA, *DH.UMVM*, Dos.83, no.31, Lef.4.

I. Dünya Savaşı Yıllarında Muğla'daki Ekonomik Kalkınma Faaliyetleri

yatırımcıların bir kısmının savaş yıllarında ve sonrasında bölgeden ayrılmasının etkisinin bulunduğunu da göz ardı etmemek gerekir.

Sağlık ve hayvancılıkla ilgili yatırımlar tarım sektöründeki kadar verimli olamamış, ancak eğitim-öğretimde modern okullar açılmasına ve medrese eğitimi tarzından ve anlayışından uzak öğretmen yetiştirilmesine öncelik verilmiştir.

5. KAYNAKÇA

a) Arşivler

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA, *DH.UMVM* (Başbakanlık Osmanlı Arşivi) (*Dahiliye Nezareti Umûr-u Mahalliye ve Vilâyât Müdüriyeti Evrakı*.

b) Kitaplar ve Makaleler

Atalay, İbrahim; *Türkiye Coğrafyası*, İzmir 1997.

Çanlı, Mehmet; “İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Bözöyük (Yatağan-Muğla) Nahiyesi'nin Sosyo-Ekonomik Yapısı”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 18, (Bahar 2007), s.11-26.

Çolak, Melek; “Cumhuriyet Döneminde Muğla'da İpekböcekçiliği ve İpekli Dokumacılık”, *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı 8, (Bahar 2002), s.69-79.

Eldem, Vedat; *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Eroğlu, Zekai; *Muğla Tarihi*, İzmir 1939.

Kazgan, Gülten; *Tanzimat'tan 21. Yüzyıla Türkiye Ekonomisi*, İstanbul 2004.

Muğla Sıhhiye Müdürü Doktor Esad, *Türkiye'nin Sıhhi-i İctimai Coğrafyası Muğla (Menteşe) Sancağı*, Ankara, h.1338.

Pakalın, Mehmet Zeki; *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II*, İstanbul 1983.

Soyluer, Serdal; “XX. Yüzyılın Başlarında Mentеше Sancağı'nın İdari ve Nüfus Yapısı”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt V, Sayı 13 (Güz, 2006), s.110-134.

Tekeli, İlhan; “1923-1950 Döneminde Muğla'da Olan Gelişmeler”, *Tarih İçinde Muğla*, (Derleyen: İlhan Tekeli), Ankara 1993 s.114-187.

Ticaret ve Ziraat Nezareti, *Menteşe Sancağı'nın Ahval-i Ziraiyye ve Arziyyesi (Liva Ziraat Memuru Ali Rıza Bey'in Raporu)*, İstanbul 1331.